

“Igra nikad ne prestaje”: sportsko klađenje u Hrvatskoj*

U ulici u kojoj stanujem – uostalom, kao i u svakoj našoj ulici – postoji sportska kladionica. Smještena je u neuglednom poslovnom lokalu od dvadesetak kvadrata, na mjestu gdje je nekad bila zadružna vinarija, potom i mesnica. Negdje u jeku tranzicije vinarija je ugašena, potom i mesnica, a utjehu u jelu i utjehu u piću odmijenili su jači opijati. U to vrijeme, kad su posvuda po Hrvatskoj kladionice nicali poput gljiva, iznikla je i ta u mojoj ulici.

Jurica Pavičić¹⁷⁷

O difuznosti nogometne publike i fluidnosti fanovskih identiteta, dapače i o maskulinim praksama konzumiranja sportskih sadržaja, svjedoči i sportsko klađenje koje u suvremenom hrvatskom društvu, s naglaskom na društvenu svakodnevicu, ostavlja toliko značajan trag da je tu temu vrlo važno uzeti u obzir želi li se bolje proniknuti u osobitosti “domaćeg terena”.

Dvije opaske o klađenju

S obzirom na to da je tema kockanja, a u sklopu nje i klađenja tek onedavno zadobila pozornost domaće znanosti, prije no što se upustim u prezentiranje vlastitog manjeg istraživanja sportskog

klađenja u Zagrebu i Hrvatskoj, držim da je korisno uputiti na stručnu definiciju klađenja koja pokriva njegove ključne aspekte:

Klađenje je igra u kojoj sudionici pogađaju ishode različitih događaja predloženih od priređivača klađenja, a okolnost koja odlučuje o dobitku ili gubitku ne smije biti nikome unaprijed poznata i mora biti takve naravi da na nju ne mogu utjecati ni priređivač ni igrač, a iznos dobitka ovisi o visini uloga po kombinaciji i o tečaju pojedinog događaja (sportsko klađenje, loto klađenje, klađenje na utrke konja i pasa, klađenje na događaje prema ponudi priređivača i sl.) (Kozjak 2016: 24–25).

Važno je, međutim, imajući u vidu naglaske rasprave koja slijedi, dopuniti ovo tehničko određenje klađenja opaskom kako je sportsko klađenje umnogome igra vještine jer u sebi sadrži elemente poznavanja sporta i kombinatorike same igre. Dakle, za razliku od igara na sreću u užem smislu, za sportsko klađenje ne vrijedi da slučaj u potpunosti definira ishod (usp. Bloch 1951: 216; Torre i Zoričić 2013: 16; Torre 2017: 16). Štoviše “[s]pecifičnost ove igre je što dobit ovisi o znanju igrača, te su mnogi igrači postali istinski profesionalci u igranju, a putem Interneta se međusobno poučavaju” (Zuckerman Itković i Prostran 2009: 107).

Domaći kontekst i istraživački fokus

Otkad je u Hrvatskoj 2000. godine legalizirano sportsko klađenje te su se počele otvarati prve poslovnice, njegova popularnost narednih petnaest godina u nacionalnim okvirima konstantno raste. U tom, relativno kratkom periodu zemaljsko tržište sportskog klađenja proširilo se na više od 2500 uplatnih mjesta (Kozjak 2016: 67; Torre 2017: 25), da bi od 2015. godine nadalje broj poslovnica i zaposlenika ipak bio malčice reduciran jer se s razvitkom interneta i digitalnih tehnologija na kockarskom tržištu

posljednjih godina nametnulo i internetsko sportsko klađenje.¹⁷⁸ Broj uplata je u toj sferi sve veći, prema podacima iz Porezne uprave pedeset posto oklada u Hrvatskoj odvija se *online*.¹⁷⁹

Prema dostupnim istraživanjima i statistikama, svaka sedma osoba u Hrvatskoj se kladi; od toga trećina njih redovito, a dvije trećine povremeno (Torre i Zoričić 2013: 23). Osim značajnog udjela stanovništva koji se kladi, veliku ekonomsku važnost tog fenomena potvrđuje i golema količina novca koji se troši na klađenje.¹⁸⁰ Međutim, ekonomska važnost, koja se u Hrvatskoj očituje i u značajnim iznosima koje od klađenja uprihođuje država, a ne samo priređivači, samo je jedan aspekt fenomena, koji je uputno sagledati zajedno s društvenom i kulturnom važnošću klađenja u Hrvatskoj.

¹⁷⁸ Za dojam kako to izgleda u globalnim razmjerima vidi Sage (2010: 171–174). O komparativnim prednostima internetskog klađenja spram onog zemaljskog vidi npr. <http://www.svijetkladjenja.com/internet-kladjenje/> ili <http://www.onlinekladionice.info/sportsko-kladjenje/>.

¹⁷⁹ Boris Orešić, "Daleko od zlatnih vremena: u ilegalne kladionice iscuri 3.5 milijardi kuna godišnje", 24. 6. 2018., <https://novac.jutarnji.hr/aktualno/daleko-od-zlatnih-vremena-u-ilegalne-kladionice-iscuri-35-milijardi-kuna-godisnje/7515192/>.

¹⁸⁰ Samo za usporedbu: prema podacima Ministarstva financija kladionice u Hrvatskoj su u 2008. godini na ime uplata zaprimile 4.7 milijardi kuna, a isplatile su ukupno 3.7 milijardi kuna (Petar Grubišić, "Previše dobitaka otjeralo šest kladionica u bankrot", 31. 5. 2009., <https://www.vecernji.hr/vijesti/previse-dobitaka-otjeralo-sest-kladionica-u-bankrot-875870/>); prema podacima iz 2013. godine, kladionice koje posluju u Hrvatskoj bilježile su ukupne godišnje uplate od 5.6 milijardi kuna i isplate od 4.6 milijardi kuna (Sergej Trajković, "Kladionice se boje monopola. 'Žele nas uništiti da bi Hrvatska lutrija više zaradila", 2. 9. 2013., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/kladionice-se-boje-monopola-zele-nas-unistiti-da-bi-hrvatska-lutrija-vise-zaradila/1066238/>). Od 2015. godine trend rasta je zaustavljen te ukupni promet svih hrvatskih kladionica oscilira, a na godišnjoj razini kreće se oko cifre od 5 milijardi kuna (Boris Orešić, "Daleko od zlatnih vremena: u ilegalne kladionice iscuri 3.5 milijardi kuna godišnje", 24. 6. 2018., <https://novac.jutarnji.hr/aktualno/daleko-od-zlatnih-vremena-u-ilegalne-kladionice-iscuri-35-milijardi-kuna-godisnje/7515192/>).

Šire promatrano, sportsko klađenje ima izuzetno dugu tradiciju,¹⁸¹ no ono nije oduvijek bilo legalna, široko društveno prihvaćena i marketinški promovirana aktivnost kao što je to danas. Baš obratno, dugo se vremena držalo devijantnom pojavom rezerviranom za osobe s društvene margine (usp. Torre i Zoričić 2013: 15, 22; Torre 2017: 9, 25). Po pitanju regulatornih mehanizama stvari su se u razvijenijim zapadnim državama počele bitnije mijenjati u drugoj polovici 20. stoljeća. Isprva putem izraženijeg državnog uplitanja u uređenje tog područja, a potom u većini slučajeva putem popuštanja državnog nadzora i prepuštanja posvemašnjoj liberalizaciji tržišta. No, primjeri su različiti, a prakse međusobno neusklađene.¹⁸²

U domaćim je okvirima prije petnaestak godina legalizacijom potaknut pomak u društvenoj prihvatljivosti klađenja. Marketinšku pak artikulaciju klađenja¹⁸³ otada naovamo bolje od ičega dočarava neobična preobrazba uglednog sportskog komentatora Bože Sušeca koji potkraj svoje karijere u struci u okviru reklamne kampanje jedne od kladionica na hrvatskom tržištu postaje “doktor za klađenje”: “Da, dojučer su mi ljudi na cesti prilazili kao

¹⁸¹ Još krajem 19. stoljeća počelo je organizirano klađenje na utrke konja (Torre 2017: 18), a u nekim drugim civilizacijama i kulturama, izvan zapadnog kruga, poznate su i kao takve ne samo zabilježene, već i podrobno opisane, običajno uređene prakse ulaganja novaca na ishode borbi pijetlova (v. Geertz 2005), borbi i utrka pasa, što se sve može tumačiti kao preteča sportskog klađenja. Za vrlo interesantan antropološki uvid u također tradicijski etabliranu “sportsku” disciplinu hrvanja paukova i s time povezanu kladiteljsku kulturu na Filipinima vidi Matejowsky (2003).

¹⁸² Recimo, dok je u Sjedinjenim Američkim Državama tržišno nadmetanje potpuno neometano, a Austrija i Velika Britanija su, doduše u nešto manjoj mjeri, sklone tržišnoj regulaciji igara na sreću, skandinavske zemlje i dalje ustraju na zadržavanju državnog monopola u toj sferi (Torre 2017: 19).

¹⁸³ Reklame kladionica u raznim medijskim izvedbama i oblicima – od onih u pauzama televizijskih sportskih prijenosa do onih unutar mobilnih aplikacija za praćenje utakmica – upućuju na posvemašnju medijski i tehnološki potkrijepljenu normalizaciju klađenja (engl. *gambification*). Za više o tome vidi Palmer (2014b: 20).

TV komentatoru, a sad mi se obraćaju s 'o, doktore, kako ste, šta ima doktore, imate li kakav par za odigrati...'"¹⁸⁴

Slogan te konkretne kladionice – "Igra nikad ne prestaje!" – može se dovesti u vezu s funkcijom mobilnih aplikacija da klađenje učine stalno dostupnim. No, taj slogan ujedno ima i lukav eufemistički prizvuk, pozicionirajući klađenje u naizgled benigno, a svakako privlačno područje igrčkoga, iako ono, kako drže istraživači iz područja pedagogije i medicinskih znanosti, kao i svaka igra na sreću "predstavlja realnu opasnost za nastanak bolesti ovisnosti" (v. Zuckerman Itković i Prostran 2009: 106; Zuckerman Itković i Petranović 2010: 54).

Zasigurno i zbog tih, marketingom poduprtih promjena u njegovom društvenom, odnosno javnom statusu, sportsko klađenje u novije vrijeme osim medicinskoj znanosti koja se usredotočuje na psihopatološki aspekt tog fenomena, postaje zanimljivo i sociologiji. Ona ga još uvijek sagledava kao neki oblik, također pokazatelj društvene patologije, ali isto tako i kao važan segment dokoličarskih aktivnosti (usp. Kozjak 2016: 9–19).

U svakom slučaju, iako je u nas i dalje, kao i kod proučavanja kockanja općenito, naglasak pretežito na individualnoj patologiji, čini mi se da se fokusiranjem na društvenu i kulturnu dimenziju fenomena, a k tome i uvođenjem kategorije dokolice u raspravu o klađenju, analitički obzor može produktivno proširiti na područje (interferencije) rada i igre. Polazim, naime, od toga da rad koji ljudi u postindustrijskom društvu ulažu da bi zaradili za život postaje kompleksnijim te ga treba promatrati i u kontekstu dokolice, pa i u okvirima cjelokupnog slobodnog vremena kojim čovjek raspolaže (usp. Elias i Duning 1986: 66–70). To znači

¹⁸⁴ Ivana Mikulićin, "Životna ispovijest Bože Sušeca. 'Doktor sam za klađenje. Na tom sam adrenalinu jednom dobio 87 000 kuna'", 1. 8. 2014., <http://www.jutarnji.hr/spektakli/ups/zivotna-ispovijest-boze-suseca-doktor-sam-za-kladenje.-na-tom-sam-adrenalinu-jednom-dobio-87.000-kg/683359/>.

da osim igre, razonode i zabave, treba razmotriti i neke oblike rada u dokolici.

Teza je ovog poglavlja, dakle, da se u klađenju prožimaju rad i igra. Odmicanje od shvaćanja igre kao kategorički definirane aktivnosti (usp. Caillois 1965; Huizinga 1970), kako bi se istaknule klizne granice između ozbiljnog rada i igre, omogućuje da se klađenje sagleda i kroz prizmu rada, poduzetnosti i produktivnosti. Time se ne dokida aspekt igračkoga u klađenju, već se u igranju prepoznaje način odnosa prema svijetu, kakav se dosad prepoznao uglavnom samo u radu.¹⁸⁵

Naposlijetku, sportsko klađenje nužno je promisliti i u specifičnom kontekstu tržišta rada u Hrvatskoj, dakle s obzirom na ovdašnje trendove prekarizacije i fleksibilizacije rada, konkretno na pitanja (ne)sigurnosti rada i zaposlenja, rizika siromaštva i isključenosti, ranjivosti pojedinih društvenih skupina (v. Franičević 2009). To u krajnjoj liniji uključuje i preispitivanje jedne od raširenijih kolokvijalnih predodžbi o igrama na sreću – da im se ljudi više okreću kad (ekonomska) kriza u društvu jača, a nada u boljitak po ekonomskim parametrima kopni.

Metodološki okvir

U razdoblju od godinu i pol, počevši od ljeta 2014. godine, obavio sam pet polustrukturiranih intervjua s muškarcima u dobi između 25 i 50 godina, stanovnicima Zagreba, koji se dulji niz godina manje-više redovito i bez prekida klade. Iako je, iz sociološke

¹⁸⁵ Uspoređi perspektivu Andree Pisac (2013) u njezinom članku koji se temelji na etnografskoj studiji kartaške igre belota. Za širi uvid u problematična mjesta antropoloških pristupa igri u 20. stoljeću te recept za nadilaženje dosadašnjih ograničenja u adekvatnom prepoznavanju igre kao istraživačkog predmeta antropologije – najkraće, shvatiti je kao dispoziciju, a ne kao aktivnost – vidi Malaby (2009).

perspektive, riječ o vrlo malom uzorku, on se prema demografskim obilježjima ispitanika razmjerno dobro uklapa u sličnim tipovima istraživanja dosad formulirane uvide u to tko čini kladiteljsku populaciju (usp. Palmer 2014b: 2). Pa ipak, dok se općenito promatrano može konstatirati da su kladenju skloniji muškarci mlađe i srednje dobi,¹⁸⁶ kad je riječ o bračnim, obiteljskim, obrazovnim i radnim statusima kladitelja teže je ponuditi univerzalne zaključke.¹⁸⁷ Unutar mojeg "uzorka", trojica su bila oženjena, a među njima je jedan bio zaposlen u javnom sektoru, jedan u privatnoj firmi svog oca, a jedan samozaposlen. Jedan je visoke, a dvojica srednje stručne spreme. Od preostale dvojice, jedan je radio u gradskoj komunalnoj službi, a drugi nije imao stalni posao, već je radio honorarno. Oba su srednje stručne spreme. Nijedan od mojih sugovornika u vrijeme provođenja intervjua nije imao djece.

Intervjui su mi bili potrebni kako bih produbio spoznaje zadbivene u brojnim neformalnim razgovorima. Odatle sam naime već bio upoznat s drugim kladiteljskim iskustvima te s motivima i modelima kladenja koji su u optjecaju u Zagrebu i Hrvatskoj. Pokazalo se da kladitelji u pravilu nemaju nikakav problem govoriti o svojim iskustvima kladenja na neformalnoj razini, štoviše vole to činiti, a da su neki, dotle, u situacijama kad ih se intervjuira i snima na diktafon poprilično suzdržani. Kod dogovaranja razgovora procijenio sam da svojim sugovornicima trebam podrobno razjasniti kontekst istraživanja kojega provodim, uključujući etičke postulate baratanja rezultatima, kako ne bi pomislili da me ponajprije zanimaju osobni vidovi njihova kladiteljskog života

¹⁸⁶ Od brojnih, međusobno sličnih podataka koji potkrepljuju zdravorazumske pretpostavke da se muškarci klade znatno više no što to čine žene, što je povezano s izraženijom inklinacijom muškog dijela populacije prema praćenju sporta, ali i prema kockanju, po mom sudu intrigantniji su uvidi u konstrukciju specifičnog tipa hegemonijske muškosti u prostorima kladionice koje nudi istraživanje Rebecce Cassidy (2014) u Londonu.

¹⁸⁷ Za dojmove i podatke po tom pitanju unutar ovisničke populacije u Hrvatskoj vidi Torre (2017: 27-31).

vezani uz upravljanje financijama. Nije nemoguće da je ta strategija rezultirala baš stanovitom suzdržanošću nekih od njih prilikom razgovora, a ne otvaranjem kojemu sam se bio nadao. Međutim, i unatoč tome uspio sam doći do dubljih uvida u aspekte kladenja koji su me najviše zanimali.

Osim što su pohranjeni kao audio snimke u trajanju između pola sata i sat vremena, intervjui su u cijelosti transkribirani pa otuda proizlaze citati kojima se u iznošenju argumentacije služim u nastavku teksta. S obzirom da su intervjui, u dogovoru s mojim sugovornicima, anonimizirani, uz citate će biti navođena izmišljena imena. Radi protočnosti teksta, ondje gdje pribjegavam kraćim citatima koji odražavaju raširene a ne individualne stavove i dojmove, izostat će konkretno upućivanje na onoga koji stoji iza pojedine opservacije.

Pitanja u intervjuiima bila su podijeljena na nekoliko cjelina. Što se tiče osobnijeg dijela, istaknuo bih cjelinu koja se ticala vremena koje moji sugovornici odvajaju za kladenje, odnosno u sve što je povezano s kladenjem, jer se u njoj propitivalo kako usklađuju kladenje s poslovnim obvezama i drugim radnim angažmanima. Katkad je u sklopu toga dotaknuto i njihovo umijeće pomirenja kladiteljskih interesa i privatnih, obiteljskih obveza. Dakako, uz utrošak vremena i energije, u tom se dijelu razgovora spontano kao tema pojavio i novac koji se troši na kladenje. U nekim drugim cjelinama moja su se pitanja ticala i njihova doživljaja smislenosti kladenja, njihove procjene uloženog i dobivenog u svakom, a ne samo u ekonomskom smislu. Zanimala su me i njihova zapažanja o dimenziji igre i zabave u kladenju te o povezanosti sportskog kladenja s radom i poduzetništvom. Što se tiče njihovih općih dojmova o kladenju, najviše me interesiralo kako gledaju na njegovu popularnost u kontekstu društveno-političke situacije, a onda konkretnije i u kontekstu pretežno negativnih trendova na tržištu rada u Hrvatskoj. Htio sam saznati i kako gledaju na svoju "kladiteljsku biografiju" te kako doživljavaju svoj trenutni kladiteljski angažman.

Od početka jeseni 2014. do ljeta 2015. godine ciljano sam promatrao kladiteljske aktivnosti u poslovnica sportskih kladionica u Zagrebu. Zanimalo me tko i kada posjećuje poslovnice kladionica te što se događa u njima i ispred njih na ulici, ali i u drugim javnim prostorima oko njih – kafićima, tržnicama i trgovačkim centrima. Usredotočio sam se pritom na desetak lokacija, što na zapadu Grada, što u Novom Zagrebu. Posjećivao sam poslovnice vikendima i radnim danima, u različito doba, dinamikom koju sam određivao s obzirom na svoje druge radne obveze i planove, dakle bez fiksnih termina, ali držeći se inicijalne ideje da se u odabranim poslovnica pojavim jednom do dvaput na tjedan.

Koncipiranje istraživanja ovakvog tipa, prije svega odluka o tome koje kladionice i koliko poslovnica njime obuhvatiti te koliko vremena u njima provesti, produkt je, između ostalog, i eventualnog prethodnog poznavanja materije. Ako je netko redoviti kladitelj (engl. *regular punter*) dulji niz godina te ga stoga itekako dobro znaju na mjestima na kojima se u pravilu svaki dan kladi, taj čimbenik pojednostavljuje odluku, odnosno širi spektar mogućnosti (usp. Neal 1998: 584–586).

Moje je poznavanje problematike ponajviše plod poznanstva i razgovornih dojmova, proizlazi i iz pokoje situacije gledanja utakmice u društvima u kojima je bilo onih koji su se kladili te iskustvenog proživljavanja tuđih strepnji nad ishodom oklada. Sportsko klađenje mi je, dakle, dok ga nisam odabrao za teren, iskustveno i prostorno bilo tek relativno poznato, no dostatno da otprilike znam što mogu očekivati u poslovnica i kako se ponašanjem uklopiti. To je, međutim, bilo nedovoljno da ondje mogu navraćati prečesto ili boraviti dulje vrijeme, a da to ne bi privuklo pažnju redovitih kladitelja, koji se međusobno i s osobljem u tom kontekstu vrlo dobro poznaju te u skladu s time uživaju poseban status (usp. Newman 1968: 23). Nisam, razumljivo, bio pretjerano upućen ni u kladiteljsku kombinatoriku, ali to mi nije predstavljalo nikakvu smetnju u istraživanju.

Zbog navedenog, moji su posjeti poslovnicama kladionica bili kraćeg trajanja. Obično sam ondje provodio pet do deset minuta, a uglavnom sam radio što i velika većina ostalih: proučavao ponudu na panoima i zaslonima, promjene rezultata na ključnim teletekstima, koji put i uplatio listić za minimalni dopušteni iznos. Po napuštanju poslovnica, svoja bih zapažanja unosio u bilježnicu. Bilježio sam broj ljudi u poslovnici, vodeći na taj način evidenciju u koje doba dana su kladionice najposjećenije; registrirao sam i svako pojavljivanje žena i djece, tj. maloljetnika u njima, što su ipak bili rijetki slučajevi; zapisivao sam također ukoliko bih primijetio nekoga u službenoj uniformi ili čuo kako vodi razgovore poslovnog karaktera na mobitel. Opažao sam, uz to, koliko se dugo kladitelji zadržavaju u poslovnicama te motrio cirkuliraju li među poslovnicama različitih kladionica.

Uz intervju e i (sudioničko) promatranje, svoje sam istraživanje klađenja nadogrudio uvidom u medijske tekstove. Manje su me zanimali podlisci s ekspertizama i promotivni materijal kladionica, koje se katkad može zateći u dnevnim tiskovinama, a više članci koji se osvrću na ekonomsku i društvenu relevantnost fenomena sportskog klađenja ili pak nude životnu priču nekog kladitelja, u razgovornoj ili kakvoj drugoj formi. Ti žanrovi su solidno zastupljeni, a osim eventualne dokumentarističke vrijednosti, ukazuju na užu medijsku i širu javnu percepciju klađenja, a ujedno ih i oblikuju. Pratio sam, dakako, i reklamni diskurs u tom području, a reklame za kladionicu ponajprije sam imao prilike vidjeti na sportskim kanalima komercijalnih televizijskih kuća, najčešće u pauzama prijenosa sportskih događaja.¹⁸⁸ Uz tisak i televiziju, dodatni mi je izvor bio internet, na kojemu se, osim različitih “stručnih” savjeta i preporuka razasutih po više ili

¹⁸⁸ O marketinškoj pošasti u ovoj sferi vidi npr. Palmer (2014c: 13–16). Zanimljivo je da se propagandni materijal sportskih kladionica pojavljivao čak i u zagrebačkim tramvajima, u obliku kartonskih rukohvata koji su bili obješeni na one prave.

manje specijaliziranim portalima, mogu pronaći razni komentari o kladenju kao društvenoj patologiji i(li) kulturnom fenomenu.

Razgovori o kladenju

Po okončanju Svjetskog nogometnog prvenstva u Brazilu, u vrijeme kad se već osjetilo kako se Zagreb prazni jer je dio ljudi otputovao drugdje provesti svoje ljetne odmone, polovicom srpnja 2014. godine zakazao sam razgovor o kladenju sa svojim prvim sugovornikom. Kanio sam od rujna, s početkom europskih klupskih nogometnih sezona 2014/2015, točnije nacionalnih prvenstava, obilaziti pojedine poslovnice kladionica u odabranim kvartovima u Zagrebu i ondje promatranjem steći poblizi uvid u dinamiku i frekvenciju kladenja. Stoga mi je dobro došlo da prvi razgovor obavim prije toga, kako bih imao jasniji dojam o tome kako razmišlja i funkcionira "prosječni kladitelj", koji su mu motivi i očekivanja, kakvo mjesto zauzima kladenje u njegovom životu i svakodnevicu. Također da ispitam postoje li neka rutina odlazaka u kladionicu i rituali kladenja, stoji li iza kladenja posebna organizacija vremena, odnosno konkretno planiranje, ili se sve odvija spontano, prema potrebi i mogućnostima.

U blizini veće zagrebačke tržnice, jedan u nizu ondje pozicioniranih kafića bio je više nego prikladno mjesto za takav tip razgovora. Premda je bio radni dan, oko nas su bili uglavnom mladi, sudeći po izgledu radno sposobni ljudi, pretežito muškarci; vrijeme je sporo protjecalo, nikome se nije žurilo, a novine su prema potraživanju cirkulirale po stolovima terase. Naše malo glasnije opservacije o sportu i kladenju u takvom okružju nisu privlačile posebnu pozornost. Objašnjenje zacijelo leži i u tome što je riječ o jednoj od češćih tema među muškom populacijom.

U nekima od narednih intervjuva valjalo je biti malo diskretniji. S idućim sam se sugovornikom našao na velikoj terasi jedne od

popularnijih zagrebačkih slastičarnica, kasnije s jednim u kava-
ni finijeg hotela, a takve su lokacije značile tišu zvučnu kulisu i
drukčiji profil ljudi za okolnim stolovima. Kad bi intervju ušao u
fazu s pitanjima o malčice osjetljivijim aspektima kladenja, moji
bi se sugovornici znali osvrnuti oko sebe da vide sluša li ih još
netko osim mene ili bi, ako je konobar došao do našeg stola, na
koji trenutak zastali u pričanju.

To se, međutim, nije događalo u počecima razgovora, dok mi
je primarni cilj bio saznati koliko dugo su involvirani u svijet kla-
đenja, kad su počeli s time. Njihovi odgovori bili su međusobno
vrlo slični, a staž im je bio gotovo istovjetan. Spominjali su otva-
ranje prve poslovnice kladionice u Španskom oko 2000. godine,
dulja čekanja u redu za uplatu u to vrijeme te se prisjećali svojih
prvih kladenja ondje. Jedino je njihova dob činila stanovitu ra-
zliku u tim prvim kladiteljskim iskustvima jer su jedni tad još bili
maloljetni, “znači, prijelaz sa osnovne na srednju školu”, a život s
roditeljima podrazumijevao je dakako manje uplate. Kladili su se
sukladno dobivenim džeparcima, “ono, odigraš pet kuna pa ti je
zanimljivo” ili pak “starci daju za užinu, ti potrošiš da bi se u školi
zezao, hvalio, simo-tamo”.

No, kladenje za male iznose novaca raširena je pojava, koja
nije povezana samo s dobi i financijskim mogućnostima. Naime,
kladionice i sportsko kladenje u Hrvatskoj imaju i svoju službenu
pretpovijest, a ona je vezana uz široko popularnu sportsku pro-
gnozu.¹⁸⁹ Podastrta iskustva najstarijeg među intervjuiranimi ot-
krila su mi, k tome, da interes igrača u Hrvatskoj nije bio ograni-
čen samo na domaću ponudu – još i danas postojeće pogađanje
ishoda većeg broja nogometnih susreta (Toto 13). Zainteresirani
u Hrvatskoj su s potpunim otvaranjem granica i globalizacijom
tržišta, možda samo u nešto manjoj mjeri negoli oni u zapadnim

¹⁸⁹ Riječ je o igri na sreću koja je na ovim prostorima, zapravo na području
bivše Jugoslavije, uvedena još 1960. godine, čak i prije Lota od kojeg se, uosta-
lom, niz godina smatrala atraktivnijom (Kozjak 2016: 59, 172–174).

zemljama, bili u prilici kladiti se i prije postojanja legalnih kanala, koristeći ilegalne i sive zone u toj sferi.

Počeo sam ranije jer je 1999. bilo jedno mjesto u Zagrebu gdje smo... Zapravo, čak i ranije, zapravo to nije imalo veze s kladjenjem nego smo uplaćivali Toto Calcio u Italiji. (...) Postojalo je jedno mjesto u Zagrebu gdje smo nosili naše listiće, nazovimo to tak, sa parovima koje smo znali i davali novac čovjeku koji je to nosio busom u Italiju i vraćao... I to je funkcioniralo dvije, tri godine, dok se kladionice nisu pojavile (Davor).

U prvom dijelu razgovora želio sam doznati i koliko se često moji sugovornici klade, protječe li im možda koji tjedan ili čak mjesec bez oklada. Pokazalo se da svi oni to u pravilu čine kontinuirano – “ima par dana da se ne kladim, ali uglavnom se kladim” – i ne rade pauze ako nije nužno – “nije bilo, recimo, tih pauza višemjesečnih”. Nisam svojim upitima konkretno zadirao u visine njihovih financijskih uloga, ali su praktički svi i sami spomenuli neke cifre ili odnose, minorizirajući pritom značenje svota novaca koje uplaćuju – “ali, to je sitno – deset, dvadeset kuna”. Posezali su u tu svrhu i za usporedbama u rasponu od “netko puši, ja deset, dvadeset kuna uplatim za kladionicu” do “moja dnevna ulaganja i ona na mjesečnoj razini nisu ni blizu nekih mojih poznanika i nekih kolega koji ulažu nemjerljivo veće svote”. Čevorica sugovornika jasno su mi davala do znanja da je to za njih “uglavnom zabava, manje-više”, a da “ako nešto dođe, dobro dođe”, te da “postoje ljudi koji to gledaju kao posao, a netko gleda kao hobi”, pa tako i oni, kad se sve zbroji i oduzme, spadaju među potonje.

Važno je, međutim, istaknuti da se u kladjenje ne ulaže samo novac, već se na njega troši vrijeme i energija. K tome, lakše je u kladiteljskim praksama prepoznati planiranje i interese negoli spontanost i bezinteresnost. Iz tih ga je razloga i problematično podvesti isključivo pod kategoriju igre, jer ono ima sličnosti s jedne strane s poduzetništvom, a s druge s poslom, odnosno

radom. Blisko je radu kao ekonomska aktivnost koju pokreće težnja za financijskom dobiti, ali ono je svojevrsna forma rada i zato što uključuje često i višesatnu pripremu, odnosno stjecanje znanja koje prethodi samoj okladi (Kaplan 1979: 36–37). U svojoj sociološkoj studiji o utrkama konja sa središnjom tezom o “kockanju kao poslu”, Robert Herman nalazi da onaj koji se kladi na konje preuzima tradicionalne uloge poduzetnika tako što bira između alternativa, donosi odluke, oglašava ih i povezuje s novcem, a sve to podrazumijeva i radni angažman u obliku analiziranja podataka o prethodnim rezultatima, razmatranja ponude i slično. Uz poduzetničku inicijativu i ulog vremena koji iza toga stoje, on apostrofira i “intelektualni trud pri odabiru konja na kojeg će se pojedinac kladiti” (Herman prema Kozjak 2016: 95).

Dakako, druga je krajnost, itekako primjetna u Hrvatskoj, potpuni izostanak intelektualnog truda predstavljen, primjerice, velikim brojem kladitelja s manjkavim ekonomskim i matematičkim predznanjem. Jedan od mojih sugovornika, fakultetski obrazovan, objasnio mi je kako se to reflektira na način njihova kladenja te na njihove šanse za uspjeh: “Znači, čovjek dođe u kladionicu, stavi pedeset kuna na šest parova. Svaki par koji dodaješ ti smanjuje mogućnost... Ajmo samo matematički, statistički gledati... Ja sam nešto slično studirao pa onda znam ponešto o tome. Znači, svaki par koji dodaješ smanjuje ti statistički šansu. Ljudi dodaju tisuću parova, očekuju brze novce, bla, bla, bla...” (Josip).

Osim toga, puno je i onih koji misle da dobro poznaju sport, ali propuštaju kvalitetno popratiti ono najaktualnije vezano uz predmete njihovih oklada:

Kladitelji najviše griješe kada se klade na temelju nedovoljnih informacija. Većina uđe u kladionicu pa se kladi na temelju imena nekog kluba ili prethodnih saznanja koja više ne moraju biti relevantna. To je kao da u oglasniku vidite kako se prodaje

plavi BMW za 5000 eura. To može biti fantastična kupnja, ali može biti i pravi debakl. Prije kupnje ćete se vjerojatno raspitati u kakvom je stanju automobil, koji je model, koje je godište itd. Kladenju mnogi pristupe olako i ne raspitaju se dovoljno, pa poslije prozivaju (ne)sreću ("Odgovor matematičaru. Nisu svi tiketi u kladionici gubitnički. Evo, ljudi, pročitajte zašto..."), 13. 2. 2015., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/odgovor-matematicaru-nisu-svi-tiketi-u-kladionici-gubitnicki.-evo-ljudi-procitajte-zasto.../476023>).

Od petorice kladitelja koje sam intervjuirao, stekao sam dojam da samo jednog odlikuje "profesionalniji" pristup, odnosno poslovno rezoniranje, jer on ozbiljno kladenje na primjeru vlastite prakse uspoređuje s mešetarenjem dionicama: "Ja ne vidim razliku, jer ja kupujem tečaj u onom trenutku kad je najviši i prodajem kad je najniži, ako ćemo jednostavno" (Josip).

Međutim, i ostala četvorica intervjuiranih, koji katkad doduše podliježu slabije promišljenim uplatama, euforiji dobitaka i drugim tipovima pogrešaka (usp. Neal 1998: 589), što im u principu njihovu kladiteljsku djelatnost čini neprofitabilnom, dobro su informirani, a i svjesni postulata ozbiljnog kladenja. S više sam strana tako čuo za postojanje internetskih stručnih foruma sačinjenih od osoba koje su eksperti za pojedine sportove i ništa drugo ne rade nego prate sva zbivanja i informacije vezano uz te sportove, "s tim da je danas to puno manje jer *facebook*, *face siteo*-*vi*, ima sad toga milion, tog stvarno ima hrpa, gdje ljudi mogu doći do informacija". Dakle, mogućnosti prikupljanja znanja su brojne, pa je na svakome pojedinačno odluka hoće li ih koristiti te u kojem obliku i kojoj mjeri: "Ja ću tokom dana deset puta pogledati na mobitel i vidjeti na raznim stranicama na internetu gdje drugi ljudi koji se bave baš tim ili forum nekakav... U principu, najbolje je tako objasniti... Na nekom forumu ću vidjeti" (Vedran).

Iz šire elaboracije mojeg sugovornika koji se "profesionalnije" kladi doznao sam da smislenost funkcioniranja uskog

kladiteljskog kruga koji razmjenjuje podatke (forumi) potkrepljuju njihova najčešće više no dobra zarada. Oni je inicijalno mogu ostvariti pogađajući oklade, a u nekim suvremenijim inačicama, već doduše poprilično udaljenima od prvotnih ideja takvog okupljanja, do novaca eventualno mogu doći i naplaćujući svoje prognoze zainteresiranim klijentima čija su znanja laička, a koji računaju da će na koncu i oni, kladeći se prema tuđim uputama, financijski profitirati.

Njegovo vlastito iskustvo, k tome, pokazuje da dugoročna uspješnost u klađenju pojedincima može priskrbiti čak i poslovnu ponudu kladionice, kojoj je stalo da u svoje redove kao konzultante inkorporira one za koje primjećuje da im pogođenim okladama čine veću financijsku štetu: “Glupo je to reći, ali to je isto kao bilo koja firma, reže ono što joj ne ide i pušta ono što joj ide. To je tako” (Josip).

Iz razgovora s ostalom četvoricom kladitelja utvrdio sam da oni svoje “prave” poslove bez većih problema mogu uskladiti s klađenjem, tako da, prema njihovim kriterijima, imaju sasvim dovoljno vremena i energije za posvetiti se klađenju. To proizlazi iz njihovih zaposlenja, odnosno radnih aranžmana, koji, iako ne uvijek na njihovo zadovoljstvo, najčešće pogoduju širenju obujma njihove dokolice. Naime, ipak je jednostavnije organizirati se u tom smislu ako si honorarac:

Ali, meni ne treba, ne treba mi puno. U najgorem slučaju, maksimalno sat vremena. Ono, stvarno brzo, pogledam malo ponudu; ako je na internetu, odem, neku stranicu nađem; uglavnom, ono, pogledam malo statistiku, čitam novine. Jedino što čitam novine. Ali novine svakako čitam. Svaki dan. Ne znam, ono, treba mi koliko mi treba da sastavim listić, deset parova ili manje, sistem neki ako igram... Pola sata, sat vremena uvrh glave. Ni toliko. Bez obzira da li radim ili ne. Obično to ujutro, deset, jedanaest. Kako kad, zapravo, ne znam. Nekada, ako sam imao obaveza, znao sam tek u dva, tri. Nekad nema ništa prije (Goran).

Višak vremena, koji se može investirati u kladenje, zna se pojaviti i kod onih koji u javnom sektoru obavljaju poslove po narudžbi i potrebi:

Da, radim. Radim u javnom sektoru, u jednoj firmi. I, s obzirom da mi sami posao ima nekoliko, kako bih rekao, nekoliko različitih dana... jedan dan imam više posla, drugi dan manje... tako da nekad možda imam i više vremena tokom dana posvetit se, ne znam, konkretno dva-tri para neka pa onda neku informaciju – ovaj je ozlijeđen, ovaj nije... ovom nisu platili plaću pa je otišao iz kluba itd. Ali, puno pomoći uz to dolazi od... pa, od prijatelja, ajmo reći, koji se isto klade (...) Masu puta sam se znao, pogotovo prije, uloviti da cijeli dan provedem u kafiću, jedan televizor teletekst upaljen, drugi televizor upaljena utakmica, neka aktualna koja je naravno na listiću. I onda prođe vrijeme... ne znam, od jedan, dva popodne do navečer deset, jedanaest. Ja sam osam, devet, deset sati u kafiću... Ništa samim time nisam napravio (Vedran).

Pitao sam ih i kako to da ne odustaju, da se klade toliko dugo i uporno. Razlike među njihovim odgovorima mogu se pripisati načinu kako oni sami na sebe gledaju i kako se žele predstaviti, što zapravo uklanja na stranu objektivne čimbenike kao što su dob, stalni posao, visina primanja i obiteljska situacija. Bilo je zanimljivo čuti doživljavaju li svoje kladenje poslom ili hobi-jem, percipiraju li možda sami sebe kao ovisnike o kladenju ili, naprotiv, smatraju da sve kontroliraju. Na kraju krajeva, i koliko se ozbiljno bave kladenjem te mogu li od njega nešto i zaraditi.

Kad to postaje ozbiljno? Postaje ozbiljno onog trenutka kad uzmeš olovku i papir i računaj. Računaj dal si zaradio ili izgubio. Postaje ozbiljno kad se probudiš ujutro i ne odeš na posao nego istražuješ informacije. Ili postaje ozbiljno u onom trenutku dok sam studirao i imao sam vremena za traženje informacija, navijanje sata u šest ujutro jer sam znao da tamo neka kladionica će ponuditi neki sport u pet ujutro i ja da prvi uzmem

koeficijent. Takve stvari, to je po meni ozbiljno. (...) Ja ne znam ni jedan drugi posao gdje si mogu takve stvari priuštiti. Znači, meni je to dolazilo u vrijeme dok sam bio... u vrijeme izlazaka... u vrijeme studiranja... stvarno onak... dobro sam se izivio. Ne pričam da sam vozio Ferrari, bio glupan neki, zlatna mladež i to... ali uživao sam. S curom sam proputovao tadašnjom sve živo, tak da ono... guštao sam si baš, eto (Josip).

To je jedan dio mog svijeta i mislim da je sve to korektno, maksimalno. Važno je da ja ne prelazim onu dozvoljenu dozu, ne prelazim dozvoljenu dozu svog užitka, koju trošim na takvu strast. Određenu ipak ima strast kladenje. Za mene prvenstveno ima strast. Evo, to ja to tako gledam (...) Sad, postavlja se drugo pitanje – da li sam ja veći ovisnik o kladenju ili oni [koji ulažu više novaca]? Koliko čovjek provede vremena u tom, to je isto važna komponenta (Davor).

Dio svakog intervjua bio je posvećen povezanosti popularnosti kladenja sa situacijom u hrvatskom društvu. Kako je u vrijeme kad su vođeni razgovori globalna ekonomska kriza zapravo već bila za nama, moji sugovornici manje su potencirali taj krizni kontekst kao zamašnjak sportskog kladenja, makar ni on nije ostao potpuno zanemaren: “Sto posto sigurno je da se ljudi više klade kad je kriza. To je inače poznato, dokazano, postoje istraživanja. Kad je kriza, ljudi češće igraju razne igre na sreću, nadajući se dobitku, da će ih to izvući. Ali, to se može rijetko, uglavnom teško će to, skoro pa nemoguće” (Goran).

Brojni su, doista, pokazatelji da kriza utječe na kladenje, što se i u Hrvatskoj dobro osjetilo na utršku kladionica u periodu najžešće ekonomske krize. Da njihov velik profit ne ostane nezamijećen, pobrinuli su se i mediji koji su se za objašnjenje te pomalo paradoksalne činjenice obratili i psihološkoj struci:

Kad su u pitanju kupovna moć Hrvata i kladionice i igre na sreću, očito vrijedi obrnuta logika – što manje imaš u novčaniku,

više igrač – potvrđuje i najnoviji obračun godišnjih financijskih izvještaja Fine. Sektor kockanja i kladenja, koji čini 80-ak tvrtki u Hrvatskoj, od početka krize 2008. do kraja 2014. godine ostvario je, naime, gotovo milijardu kuna dobiti [...] Prof. Tanja Dejanović Šagadin, psihologinja iz Psihološkog centra Tesa, kaže pak kako je uobičajeno da se ljudi u krizi okrenu igrama na sreću, u nadi da će im dobitak riješiti egzistencijalne probleme tako da je kultura kladenja i igara na sreću u porastu (Jolanda Rak Šajn i Romana Kovačević Barišić, "Kladionicama kriza donijela milijardu kuna", 23. 2. 2016., <https://www.vecernji.hr/biznis/kladionicama-kriza-donijela-1-mlrd-kuna-1062753>).

No, moji su sugovornici više isticali probleme inicirane neuspjesima državne politike – primjerice porezima, kreditnim zaduženjima. Iz kladiteljske perspektive na "suprotnoj strani" nije neka specifična politička opcija, već hladna, birokratska država: "Znači, bilo tko da je kod nas na vlasti, sve je gore i gore. A država živi od nas, živi od kladionica i od tog poreza. Jer vi kad uplatite listić, sad je trideset posto, dvadeset odmah ide državi. U startu. Znači, na uplatu listića, na dobitak ide, na sve. Znači, oni su se svagdje zaštitili" (Mladen).

U tom je smislu jedan od mojih sugovornika osjetio potrebu za ukazivanjem na povezanost individualne i društvene patologije: "Ja smatram da većina ovog društva nije slobodna. Stalno smo vezani raznoraznim kreditima. I s time opterećeni, nesigurnošću općom, posvemašnjom besparicom, ali na neki način i posvemašnjim beznađem. (...) Mislim da smo još donekle i zdravi kakva je zapravo situacija generalno u državi" (Davor).

Drugi je pak ponudio viđenje kako se klasna segregacija u Hrvatskoj, koja kulminira profiliranjem ranjivih skupina, na stanovit način proteže i na kladionicu: "Ja vjerujem da tu onda dolazimo do tog problema gdje je taj veliki jaz između bogatog i siromašnog, koji je samo veći i veći. Srednjeg sloja gotovo da i nema. Nažalost, sad je i politika takva da ti taj srednji sloj samo ubijaš s raznim

nametima, porezima. I onda jednostavno tu vidim neku ljudsku želju da što prije se izvuku iz nečeg. I onda će on doći i staviti zadnje novce koje ima na loto, na kladionicu, na bilo što” (Josip).

Dobro prolaze eventualno oni koji uopće imaju kakav financijski kapital koji mogu oploditi. Velika većina, međutim, spada na gubitničku stranu: “I ljudi, što su veća sirotinja, kak se veli, manje novaca imaju, jer srednjeg sloja više skoro ni nema u našoj državi, ljudi traže izlaz na kladionici. A izlaza nema. (...) I ovaj koji ima više, taj ima još više, a ovaj što ima manje, taj se zadužuje i tone sve dublje i dublje. (...) Samo se stvaraju socijalne razlike među ljudima” (Mladen).

Dojmovi iz obilaska kladionica

I dok je ipak upitno potencira li kladenje socijalne razlike u društvu i, ako da, koliko, jer iz iskustva rada s ovisnicima proizlazi stručni psihijatrijski stav da “kockanje podržava siromaštvo siromašnih”, no isto tako i “osiromašenje bogatih” (Torre 2017: 30), moj dojam potvrđuje opservaciju sugovornika da su svi slojevi društva prisutni u kladionicama. Sami prostori kladionica dokidaju te socijalne razlike utoliko što kroz njih s istim namjerama, da uplate okladu, prolaze i ljudi u elegantnim odijelima i oni u staroj i istrošenoj odjeći, i oni s najnovijim modelima mobitela i oni s polupraznim vrećicama iz dućana u rukama.

Iako, shvatljivo, postoje razlike u ukupnoj posjećenosti pojedinih poslovnica kladionica te u frekvenciji dolazaka i odlazaka ljudi s obzirom na lokaciju na kojoj se one nalaze i firmu kojoj pripadaju,¹⁹⁰ općevažeci je princip da su poslovnice vikendom, a osobito subotom, odlično posjećene kroz cijeli dan, dok radnim

¹⁹⁰ Polovicu uplatnih mjesta za sportsko kladenje u Hrvatskoj čine kladionice SuperSporta kao priređivača (Torre 2017: 25).

danima u njima kladitelji ipak više borave u kasnopopodnevnom i večernjim satima negoli prijepodne i sredinom dana. I na mom relativno malom istraživačkom uzorku taj je princip potvrđen.

Međutim, u svako doba dana ondje se netko muva. Prava je rijetkost da u poslovnicama nema kladitelja, a i takva situacija, sudeći po mojim bilješkama s terena – “ispred Prve sportske kladionice djelatnica razgovara s ženskom osobom, unutra nema nikoga” ili “u Prvoj sportskoj kladionici samo jedan kladitelj i muški djelatnik (petnaest minuta kasnije čisti metlom prostor, nema kladitelja)” – ne znači da se baš ništa ne događa.

Početak jeseni 2014. godine, po obilasku poslovnica u jednom novozaagrebačkom kvartu u prijepodnevnom satima srijede, tako sam zabilježio: “terase kafića puste, u kafićima malo ljudi, u SuperSportu najviše”. U istom sam kvartu mjesec dana kasnije, također u srijedu, no ovaj put sredinom dana, za poslovnicu kladionice povezanu s kafićkim prostorom zapisao: “zauzeto pet od šest stolova, uglavnom mlađi muškarci, jedan za pultom proučava kladioničku ponudu i ispunjava listiće, u susjednoj prostoriji za klađenje zauzeto dva od četiri stola s kompjuterima namijenjenima klađenju i praćenju događaja; netko sjedi i na terasi kafića i proučava ponudu za klađenje”.

Nisam imao za cilj konkretno bilježenje ritmova posjeta, svjestan da se iz toga može manje zaključiti no što se možda moglo prije dvadesetak godina, kad je sportskih događaja i ponuda za klađenje bilo mnogo manje, a tehnologija klađenja bila je bitno nerazvijenija. Otada naovamo internet, mobiteli i tableti značajno su izmijenili dinamiku klađenja,¹⁹¹ a posjeti fizičkim prostorima

¹⁹¹ Primjerice, klađenje uživo je disciplina koja zaokuplja mnoge kladitelje, a dok se prije nekoliko desetljeća u Velikoj Britaniji upražnjavalo isključivo kod konjskih utrka, i to bitno rjeđom, unaprijed zadanom frekvencijom, danas ono postoji za brojne sportske događaje koji iz sata u sat počinju diljem svijeta te su putem različitih novih tehnologija dostupni za praćenje u direktnom prijenosu (usp. Lopez-Gonzalez i Tulloch 2015: 131–132).

poslovnica već su dulje vrijeme za kladitelje stvar odluke i preferencije, a ne nužnosti (usp. Cassidy 2014: 175–176, 188).

Pa ipak, posve je za očekivati različitu učestalost i drukčije vrijeme dolazaka onih koji imaju stalno zaposlenje u odnosu na posjete kladionici onih koji su u mirovini i onih bez posla. No, utoliko je zanimljivije primijetiti kada baš prvospomenuti vraćaju s obližnjih radnih mjesta bilo u provjeru rezultata, bilo proučiti novu ponudu ili pak po isplatu (usp. Newman 1968: 29).

Pređa mnom je tako u kafiću jedan mladić rekao svom prijatelju da je s posla izišao na kavu kako bi uplatio listić u kladionici, kad se ova u 10h otvori, da mu na poslu ne bude dosadno, da ima što pratiti. Imao sam također priliku na jednoj tržnici oko podneva svjedočiti kako konobar iz kafića, u kojemu je u to vrijeme bilo gostiju, nakratko prelazi u susjednu poslovnicu kladionice. U poslovnicama kladionica nailazio sam radnim danima na muškarce u radnom odijelu ličioća, odnosno onom vodoinstalatera; isto tako i na muške osobe u uniformi Zagrebparkinga, odnosno odori jedne zaštitarske agencije. Vidio sam i kako uniformirani dostavljač parkira svoje službeno vozilo ispred poslovnice i ulazi unutra, a u jednom sam kafiću prostorno povezanom s kladionicom naišao na dvojicu policajaca, od kojih je jedan pred sobom na stolu imao kladioničke listiće. U jednoj sam pak vrlo posjećenoj poslovnici kladionice usred radnog dana zatekao muškarca kako na mobitel obavlja dulji poslovni razgovor vezano uz dolazak i popravak u nečijem domu, paralelno proučavajući isprintanu ponudu sportskih događaja izvješenu na panou, ali i onu prikazanu na zaslonima iznad panoa.¹⁹²

¹⁹² Time se dvojako uklopio u zapažanja Holly Kruse (2010: 423–425) koja je istražujući upotrebu komunikacijskih tehnologija iznašla da kladitelji u poslovnicama većinu vremena svoju pozornost podjednako dijele na ondje prisutne papire i ekrane, a i da su njihova sporadična korištenja mobitela svedena na privatne ili poslovne razgovore, nevezane za kladioničku materiju.

Dani vikenda gotovo su svugdje nudili impresije o velikoj popularnosti klađenja: "gužva u kladionici SuperSporta – nervozno čekanje u redu za uplate – utakmice u tijeku ili pred početkom" ili pak "SuperSport – poslovnica + kafić – dvije djelatnice, desetak muškaraca, jedan za šankom s mladim djetetom (curica pije sok na slamčicu)". Nerijetko sam viđao manja ili veća, uglavnom muška društva na terasama kafića pokraj poslovnica, u kojima bi se diskutiralo o sportskim događajima, listalo *Sportske novosti*, a tu i tamo netko bi ustao i zaputio se do kladionice. Prisustvo-
vao sam kao promatrač i situacijama kad su se zajednički gledale utakmice na čije su se ishode pojedinci kladili.

Temeljem terenskih uvida sličnih potonjem te prikupljenih razgovornih iskaza, John Rosecrance je onkraj teorija individualnih patologija i teorija ekonomske racionalnosti ponudio intrigantno tumačenje zašto redoviti kladitelji ne prestaju s klađenjem ni kad se suočavaju sa stalnim gubicima. Tomu je tako, smatra on, zbog stvorenih socijalnih mreža. Oni se susreću i dogovaraju oko oklada gotovo svaki dan, često se čuju telefonski, zajedno prate utakmice. Sve im je to važno i nisu se spremni toga odreći budući da izvan tog kruga baš i nemaju nešto što bi im moglo poslužiti kao nadomjestak (Rosecrance 1986: 360–365).

Ta je komponenta prisutna i kod kladitelja s kojima sam razgovarao, a upućuje na zaključak kako im poslovna okruženja u kojima funkcioniraju ne nude taj tip socijalizacije, odnosno tu mogućnost samoostvarenja.

Vrijeme za rad i vrijeme za igru

Zanimanje za onaj segment sportskog klađenja koji se dade podvesti pod neproblematično, odnosno rekreativno kockanje izmiče pozitivističkom pristupu i kvantitativnoj metodologiji te iziskuje priklanjanje interpretativnoj paradigmi unutar rastućih

kockarskih studija (engl. *gambling studies*) – dakle, “mora se krenuti dalje [od brojeva], početi tražiti, procese, značenja i društvene kontekste” (Kozjak 2016: 19).

Ta je receptura još izvjesnija ako je istraživanje kladenja kao u ovom slučaju podloga za diskutiranje prožimanja igre i rada, pa i vremena za rad i vremena za igru, s jedne strane s obzirom na fenomen dokolice kako ga se danas općenito tumači, a s druge u okolnostima transformacije rada i dokolice uslijed specifičnih trendova na hrvatskom tržištu rada.

Kako bi mi podloga podnijela ambicije u raspravi, svoje sam etnografsko istraživanje sportskog kladenja koncipirao dvodijelno: kao razgovore s kladiteljima o njihovim ritualima i navikama kladenja, ali i motivacijama, mišljenjima i stavovima o kladenju te kao promatranje kladiteljskih praksi u poslovnicama kladionica i njihovom najbližem okružju.

Intervjui su bili bez čvrsto određenog hodograma pitanja, ali isplanirani tako da se u njima otvore specifične teme vezane uz posao, rad, igru, dokolicu i socioekonomsku situaciju u Hrvatskoj koje u konačnici kladenje postavljaju u analitičke okvire pogodne za ovakvu raspravu, koja ne pretendira donijeti neke konkretnije zaključke, već kani ponuditi u odnosu na postojeće drukčiju interpretacijsku nišu. Ni odlukom o provođenju malog broja razgovora nisam, dakako, išao za time da zabilježeno posluži za ikakav veći induktivni spoznajni skok. Pa ipak, sugovornici su hotimično bili odabrani ne samo kao validan uzorak kladiteljske, već i kao svojevrstan presjek radne populacije u Hrvatskoj, uz bitnu, već naznačenu i protumačenu ogradu da je bio zastupljen samo muški spol.

U (sudjelujuće) promatranje u poslovnicama kladionica i njihovom najbližem okružju (kafići, tržnice, trgovački centri) upustio sam se dotle s polazišnom pretpostavkom da su prostori u kojima se odvija sportsko kladenje mjesta za koje je izazov

utvrditi u kojoj se mjeri ljudi ondje upuštaju u igru, a u kojoj rade. Poslovnica kladionice je, naime, u etnografskom smislu mjesto koje valja shvatiti "kao koncept određen interakcijama neke zajednice ili grupe koja u njemu i pomoću njega proizvodi materijalne manifestacije svojeg svakodnevnog života i vrijednosne ideje o 'ljudima koji mu pripadaju'" (Potkonjak 2014: 26).

Putem intervjua stečeni uvidi ukazuju na to da kod onih koji su klađenju posvećeni dulje vrijeme i intenzivnije, ono polako prerasta iz dokoličarske aktivnosti u rad (usp. Neal 1998: 583). No, isto tako, njihovo klađenje može biti legitimno protumačeno kao istovremeno dio njihove dokolice i kao oblik rada. Ono također katkad figurira i kao efikasna metoda za bijeg od monotonog, tj. rutiniziranog posla te, barem u nekom imaginariju, i kao alternativna ruta za zaradu (usp. Kaplan 1979: 24).

Spočetka je klađenje glavnini "usputni hobi", potom "sastavni dio dana" koji uključuje "praćenje raznoraznih sportova". U većini slučajeva stvar ne zastaje na "potrazi za uzbuđenjem" koja je svojstvena dokolici (Elias i Dunning 1986: 63–125; usp. Biti 2017: 35–37), već su motivi financijske, koji put čak i egzistencijalne prirode. Naposljetku, "svi se nadaju nekom dobitku". I oni koji nemaju plaćeni posao i traže način kako da nešto zarade,¹⁹³ baš kao i oni koji su zaposleni i primaju plaću. Naime, "teško je danas živjeti u našoj državi od plaće", a i "ljudi su u kreditima". Neki bi tu "laganu, brzu lovu" iz kladionice, osobito ako se radi o većem iznosu, odmah uložili da se riješe kredita i "ne budu više ni kunu dužni banci".

¹⁹³ U svojoj znanstvenoj monografiji o "nezaposlenima u gradu" Tihana Rubić je na temelju provedenog opsežnog etnografskog istraživanja ponudila i tri studije primjera, a jednoj od njih u središtu je "nezaposlen muškarac, u dobi od oko šezdeset godina, odnedavna formalno umirovljenik po godinama starosti, povremeno 'zaraduje', kako sam objašnjava na sportskoj kladionici" (Rubić 2017: 245).

Kad je riječ o igračkim aspektima, kladitelji nastoje “naći neki svoj sistem pa vidjeti”, jer “ima sto teorija raznoraznih kako se treba kladiti (...) počevši od uloga koji može biti različit, do parova, do tih raznoraznih praznovjerja”. Premda se, kad izgube novac, najčešće žale na lošu sreću, u startu im je primarna ideja staviti u prvi plan faktor vlastite vještine, znanja i inteligencije. Primjerice, “sreću možeš svesti na manju mjeru ako igraš jedan par”.

U svakom slučaju, kreativni je moment zasigurno veći negoli kad “ljudi igraju samo s mašinama koje su programirane na struju”, što je “za budale” i iz perspektive kladitelja na konjske utrke (Cassidy 2012: 269–271). Kod kladenja je prisutan poduzetnički duh karakterističan i za druge tipove financijskih ulaganja, baš kao i ulagački rizik jer to je kao da ljudi kupuju dionice – “normalno da ih prodaju, normalno da gube na dionicama, normalno i da dobivaju na dionicama”. Takav, “manji postotak igrača”, oni “igraju na kartu znanja (...) na kartu promišljenosti, na kartu da bolje razumiju nešto od kladionice”. No, s druge strane, pravi su profesionalci, oni koji najviše znaju i najbolje razumiju, baš na strani kladionice – *bookmakeri* koji studiozno pristupaju materiji, postavljaju koeficijente za oklade te za svoj radni učinak bivaju vrlo pristojno plaćeni (Neal 1998: 588).

Vrijeme koje ljudi u Hrvatskoj posvećuju kladenju nerijetko koincidira s njihovim radnim vremenom, u teoriji predviđenim za izvršavanje poslovnih obveza, jer “sigurno ima ljudi koji, ono, čak i na poslu se vrlo vjerojatno klade”. Postoje, naime, “aplikacije koje odmah prate rezultate i automatski te zvučnim signalom nešto obavještavaju”. Terenskim istraživanjem, pokazalo se, lako je evidentirati i kraće odlaske s posla namijenjene posjetima fizičkim poslovnicama, bili oni u pauzama za gablece ili kakvom drugom prigodom.

Moguće je primijetiti i osobe koje idu iz jedne poslovnice u drugu, iznose odande isprintane ponude za kladenje, sjedaju

zatim eventualno u kafici i proučavaju ih – “sjedneš, piješ kakao, nescafe ili nešto i onda uz to ispunjavaš, gledaš malo tablice i to”. Svojim ponašanjem ostavljaju dojam kako ih ne pritišću nikakvi čvršći vremenski okviri. Tomu može biti tako zato što su po različitim osnovama u mirovini ili zato što su nezaposleni. Drugi tip objašnjenja bio bi da im je radno vrijeme klizno, da imaju atipična zaposlenja ili su naprosto, u najširem smislu, dionici “suvremene neformalne ekonomije” u Hrvatskoj (usp. Rubić 2013: 77–82). Kako bilo, neprijeporno je da su takve situacije dobrim dijelom posljedica ovdašnje prekarizacije rada. Naime, klađenje je u Hrvatskoj, s obzirom na broj ljudi koji je u njega involviran, vjerojatno i manje povezano s nezaposlenošću negoli s nesigurnošću, odnosno besperspektivnošću posla – “znači, ljudi koji nemaju stalan posao, koji rade na crno (...) nemaju ni mirovinu pred sobom tako brzo, znači nikakvu sigurnost” i “jednostavno se love za te slamke”.

Oni, izvjesno je, ne traže samo bijeg u slobodan i fiktivan svijet igre, već se klađenju posvećuju i nadajući se da će im se uloženo vrijeme i napor vratiti kroz produktivnost u toj djelatnosti. Njihova nastojanja ukazuju na to da je sportsko klađenje najrazboritije motriti uviđajući problematičnost dihotomije između rada i igre (Pisac 2013: 184–187), a i uvažavajući da se dokolica “počinje preklapati s drugim područjima društvenog života”, čime se podrazumijeva da ona “poprima šira značenja od ‘bijega’ i ‘slobode’” (Kozjak 2016: 11). U nesumnjivo rodno uvjetovanom korištenju usluga sportskih kladionica moguće je prepoznati i specifičan vid muške participacije u “vrtlogu ‘potrošačke svakodnevice’” (Rubić 2017: 217).

U užim, domaćim okvirima prekarnosti na tržištu rada, motivi za klađenje i kladiteljske prakse podsjećaju i na zamućenost granica između vremena za rad i vremena za igru, kao i na krhkost kategorija “neslobode”, “slobode od” i “slobode za” u tom kontekstu (usp. Polić i Polić 2009). Sve to, uostalom, sugerira i

marketinška artikulacija kladitelja kao konzumenta igre koja objedinjuje sreću i vještinu, pa samim time iziskuje trud igrača, ispostavljena kroz još jedan u hrvatskom podneblju poznat slogan kladionice, s jasnim udarničkim prizvukom: “Igraj, igraju, stisni, stisni!”

Na kraju

Ovo sociokulturno istraživanje hrvatskog sporta ima svoje domete i ograničenja. "Domaći teren", koncipiran tako da obuhvaća hrvatski sport u razdoblju od 1990-ih naovamo, podrazumijeva neke osobitosti prostora i vremena na koje se odnosi. To za sobom povlači određene izbore i odluke glede artikuliranja istraživanja, ali i prezentacije stečenih uvida.

Ovdje sam se odlučio za kvalitativni pristup fenomenu hrvatskog sporta te svjesno stavio u drugi plan njegove kvantitativne dimenzije i podatkovne strane. Takav pristup s jedne strane ograničava rezultatske dosege provedenog istraživanja, ali s druge ostaje otvoren za statističko propitivanje i nadogradnju.

Sport svojom egzaktnošću, u smislu mjerljivih tjelesnih postignuća, formaliziranosti i institucionaliziranosti, kao da istraživačima sužava prostor interpretacije. No, otkad su prije pedesetak godina u sportu prepoznale vrijedan predmet svojeg interesa, društveno-humanističke su znanosti iznašle načine da taj prostor iskoriste i tako dovedu u pitanje kvantitativna proučavanja i analize.

Umjesto fokusiranja na loptu, koševе, dresove, svlačionice, rekorde, mahanje nacionalnim zastavama, masovne dočeke sportaša, prijenose velikih sportskih događaja, žensku participaciju u sportu, pisati o sportu iz društveno-humanističke vizure znači usredotočiti se na političke ideologije, državno upletanje, rodnu hegemoniju, medijske narative i mehanizme popularne i življene kulture. Pritom naizgled i ne igra presudnu ulogu je